

МІФОЛОГІЧНО-РЕЛІГІЙНЕ РОЗУМІННЯ СИМВОЛУ ЦЕНТРУ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету, e-mail: bulti1@gambler.ru

У статті розглядається роль та значення символу центру в культурі домодерну, через аналіз таких понять як "міф", "міфологія", "традиційне суспільство", "холізм", "маніфестаціонізм".

Вступ

Втрата всезагальних та універсальних канонів, критеріїв, норм в усіх сферах соціальної діяльності (політичній, моральній, естетичній, духовній тощо) обумовлена зміщенням символічного центру, на якому вони повинні ґрунтуватися. У міфологічно-релігійній свідомості символ виступає провідником у сакральну реальність, звідки беруть початок найвищі цінності, без яких людина домодерну не мислила своє існування. У наш час людина, не маючи вічних орієнтирів стає приреченою на духовну порожнечу. Вічним орієнтиром у домодерні виступав духовний абсолют, що мав певні символічні позначення. Символ центру повідомляв про ієрархію цінностей, яка повинна лишатися непохитною. Руйнація ієрархії цінностей призводить до нерозуміння значення символічності центру. Людина перестає розуміти, що є істинним, вищим, центральним у її житті. Для того щоб усвідомити дану проблему, потрібно проаналізувати такі складові культури домодерну як "міф", "міфологія", "традиційне суспільство", "холізм", "маніфестаціонізм" та виявити роль та значення символу центру у цих складових.

Аналіз публікацій

Значення символу центру в міфологічній свідомості представлено у працях таких дослідників, як М.Еліаде, Дж.Кембелл, О.Ф.Лосєв, Р.Отто, Л.Стросс, К.Юнг. У дослідженні ми спираємось на думку М. Еліаде, який у праці "Аспекти міфу" розкриває суть «архе». У визначенні поняття "традиційне суспільство" ми орієнтуємось на праці традиціоналіста Р.Генона: "Цар світу", "Символи священної науки". Дослідити дану проблему з психоаналітичної точки зору, де міфологічна свідомість ґрунтується на архетипах, дають можливість праці К. Юнга "Архетип и символ", "Про архетипи колективного несвідомого" та Дж. Кембела – "Маски Бога". У визначенні поняття "міф" ми спираємось на думку А.Ф.Лосєва у праці "Знак, Символ, Міф", що розуміє міфи як незаперечні факти буття для традиційного суспільства. Праця Р. Отто "Священне" проясняє сутність священного і те, що відчувала людина домодерну стикаючись із ним. Леві-Строс у праці "Структурна антропологія" показує, що міфологічна свідомість виражається в структурах, яку утворюють символи.

Постановка завдання

Метою статті є виявлення роль та значення символу центру в домодерній культурі.

Основна частина

У сучасній науковій літературі існує багато значень таких понять як "міф", "міфологія", "традиційне суспільство", "холізм", "маніфестаціонізм". На основі досліджень М.Мишанича, С.Мишанича, Г.Носової, О.Садовнікова, Т.Цибулі та ін. уточнимо зміст цих понять відносно нашого завдання.

Міф – форма цілісного масового переживання і тлумачення дійсності за допомогою чуттєво-наглядних образів, що вважаються самостійними явищами реальності. Міфологічна свідомість відрізняється синкретизмом, сприйняттям картин, що народжуються творчою уявою людини, у якості "незаперечних фактів буття" (Лосєв). Під "міфологією" ми розуміємо певну систему поглядів на сакральний устрій реальності, де окремі речі, істоти, події, природні й соціальні явища зв'язуються безліччю асоціативних сюжетів, що є елементами загального міфу або розвитком якихось окремих його аспектів. "Міфологія" є однією з найважливіших рис традиційного суспільства. Під "традиційним суспільством" ми розуміємо всі типи суспільства, що відрізняються від соціальних моделей Нового часу (суспільства античності, Середньовіччя, а також більшість цивілізації Сходу); головною ознакою такого суспільства є центральне місце, що займають у ньому релігійні й міфологічні системи, що лежать в основі всіх соціально-культурних і політичних інститутів.

Точніше всього підхід традиційного суспільства до реальності визначається грецьким словом "холос". Етимологічно "холос" означає – "ціле", "цільне", "єдине", "неподільне". На підставі уявлення про "холос" можна виділити особливу систему поглядів: холізм – таке уявлення про явище, річ, сукупності речей або явищ, де єдине, цільне передує складовим частинам, організує, вишиковує, завершує ці частини, повідомляє їм буття, яким вони самі по собі – як частини – не володіють.

Іншим терміном, що описує систему світогляду традиційного суспільства, є термін "маніфестаціонізм" (від лат. "manifestare", "manifestatio", дослівно "проявляти", "прояв"). Його грецьким аналогом можна вважати термін "епіфанія" ("відкриття", "виявлення"). Термін "маніфестаціонізм" регулярно використовують в своїх працях Р.Генон і М.Еліаде для опису сутності устрою світу і його причини в сакральних цивілізаціях з перевагою нормативів традиції. Зокрема, з погляду Р.Генона, поняття "маніфестації" ("прояву") точніше всього визначає погляд людей традиційного суспільства на світ, природу, антропологію й першооснову.

Зміст маніфестаціонізму полягає в тому, що реальність сприймається як зовнішнє вираження Боже-ства, єдинособстанційне йому самому. Світ бачиться як відкриття попереднього прихованого, причому приховане є в наявності (виявляє себе) у кожній відкритій речі. Із цього слідує, що кожна річ, кожна істота, кожне явище світу зберігає в собі пряму присутність трансцендентної першооснови – центру. Ця присутність може бути символічною, завуальованою і неочевидною, але вона є в наявності скрізь, що зв'язує нижче з вищим [1. с. 65-72].

Зазначимо, що у міфологічно-релігійному сприй-

нятті будь-яка подія означає щось більше, ніж сухий факт свого здійснення. Усе співвіднесено із чимсь іншим, лежачим глибше або вище його самого. І все знаходить свою повноту тільки разом із цим вищим. Якщо співвіднесеність зникає, речі й структури виявляються порожні всередині, вони гублять свій зміст і переконливість. Просто мирського світу немає; якщо ж упертій волі й вдається спорудити щось у цьому роді, то воно не функціонує. Це позбавлений змісту й сили артефакт. Він не може бути переконливий для життєвого розуму, що лежить глибше розуму раціонального [2. с. 112].

Маніфестаціоністський світогляд передбачає практику, що полягає у постійному відтворенні одного і того ж самого. Щоб щось зрозуміти, потрібно його повторити, відтворити, а не відкрити його. Символ центру показує нам шлях до істини і цей шлях водночас є старе і нове.

Як правило, повноцінний маніфестаціонізм має розвинену міфологічну, теологічну або філософську систему, де вищевказані характеристики тим або іншим чином виражаються експліцитно, причому найчастіше спосіб цього вираження є символічним, тому що символ є пріоритетним інструментом у світі традиції для передачі знань і мудрості. Це пояснюється тим, що символ являє собою щось синтетичне, "цільне", що містить у собі одночасно ціле віяло потенційних розумових інтерпретацій.

Для того, щоб зрозуміти значення символу в традиційному суспільстві, необхідно зазначити, що символ у міфологічній свідомості тлумачиться як вираз священної реальності, яка уособлювала сукупність моделей-взірців, первообразів. Іншими словами, символ був присутністю священного у земному житті і за допомогою символу людина могла пізнати священне.

Перед тим, як проаналізувати символи центру в домодерній культурі, потрібно зрозуміти значення трансцендентного центру, до якого відсилає символ. За Р. Геноном, центр це початок, вихідна точка всіх речей, точка першопричини, без форми й розмірів, неподільний, а отже, єдино можливе зображення споконвічно Єдиного. Від нього пішло все інше. Ідея центру втрачає просторовий характер. Р. Генон зауважує: "Якщо центр – точка початку, то він також і точка кінця. Все виходить із неї, і все в неї повертається... Він є альфа й омега".

Центр – є принцип, ідеал, первообраз. Все суще, своїм буттям зобов'язане цьому принципу. Все свіdomo або несвідомо прагне повернутися до нього; ця тенденція повернення до центру має у всіх традиціях своє символічне уособлення. Центр – це цільність, цілісність, потенціал розвитку, святе місце. Ціле як центр і все, що його утворює теж є центрами, все є точне виявлення сили, або епіфанії. Фіксування – символізація центру вносить вічність та постійність. Коли центр відсутній, система стає нежиттєздатною і починає руйнуватися [3. с. 332]. Тому символи, що символізують центр (точка, коло, хрест, свастика, гора, храм, древо і т.д.), стоять на вищому щаблі символічної ієрархії.

Символ центру – не тільки історично перший символ, а й логічно перший. Наше сприйняття і пізнання вимагає структурованості, а отже центру.

Пізнання людиною природи йде тим само шляхом, що і самопізнання.

Універсальними символами центру, в які також входять впорядковані за вертикаллю, тобто духовною, сакральною системою координат світу є: точка, хрест, світова вісь, свастика, серце, космічна гора, пуп Землі, світове древо, яйце, стовп.

Р.Генон в статті "Ідея Центру в давніх традиціях" дав найпростіше зображення сформульованої ним ідеї у вигляді точки в центрі кола. Точка є символ принципу, коло – символ світу. Якщо точка символізує центр, джерело життя, творення енергії, то коло символізує весь космос, кінцеве і безмежне, бо воно не має початку і кінця. Між точкою-центром і периферією кола відбувається постійний обмін, і цей обмін творить життя на всій площині кола [3. с. 103]. Точка в центрі кола йде із дуже давніх часів, як зображення Сонця, тому що останнє на рівні фізичному, є центр або "Серце Світу". В цьому значенні воно дійшло до наших днів як загальноприйнятий астрологічний або астрономічний знак Сонця [4].

Наприклад, далекосхідні традиції постійно говорять про "Незмінну Середину", точку, де проявляється "Дія Неба". Рівновага є відбиттям на рівні прояву абсолютної непорушності принципу центру. Щоб побачити це явища світу, потрібно уявити собі окружність у русі навколо центру. Саме найменування колеса вибликає в уяві ідею обертання, і це обертання є образом постійної мінливості. В такому русі є лише одна нерухома й незмінна точка, ця точка є Центр. А це повертає до циклічних концепцій. Де проходження будь-якого циклу, або обертання окружності є послідовність – будь то в тимчасовому або в будь-якому іншому аспекті. Нерухомість Центру є образом вічності, де всі явища співіснують у досконалій одночасності. Окружність може обертатися тільки навколо нерухомого центру. Р. Генон зазначає, що співвідношення між центром й окружністю досить ясно позначена тим, що окружність не могло б існувати без свого центру, в той час як центр абсолютно незалежний від неї. [там само].

Розглянемо хрест як символ центру.

Загальне значення хреста – це поєднання протилежностей: позитивного (вертикального) з негативним (горизонтальним), вищого з нижчим, життя та смерті [5. с. 271]. Як бачимо найрахаїчніша символіка знаходить своє місце в різних релігіях, особливо у Християнстві. Отже, хрест – це символ древа життя; "світової осі"; поєднання двох протилежностей; союзу духовного принципу світу явищ; страждань, муки, боротьби; світла; агонізуючої болі життя; творіння та знищення (символіка розп'яття); Логосу, слова; боголюдини; перемоги життя над смертю; перетину небесного і земного (у християнстві спасіння через страждання); напрямку до єдиного світла. Але при цьому зазначимо, що початковий символізм хреста відсилає саме до ідеї центру.

Одним із виразів центру є полюси, які пов'язані з символами світової вісі та свастики. За Р. Геноном, ближче всіх до істини підходили ті, хто розглядав свастику як символ руху, але й таке тлумачення ще недостатнє. Тому що мова йде не про будь-який рух, а про обертаний рух навколо центра або нерухомої вісі. Саме нерухома точка є найістотнішим

елементом, з яким безпосередньо співвідноситься даний символ. Всі інші значення, якими володіє зображення свастики, походять від цього. Центр усьому повідомляє про рух, а тому що рух персоніфікує життя, свастика тим самим стає символом життєдайності принципу в його відношенні до космічного порядку.

Якщо ми порівняємо свастику із зображенням хреста, вписаного в окружність, то помітимо, що це два рівнозначних символи; але тільки у свастиці обертання зображується не окружністю, а лініями, які додаються під прямим кутом. Ці лінії торкаються окружності й у відповідних точках позначають напрямки руху. А оскільки окружність персоніфікує світ, то свастика є зображення не світу, а принципу дії у світі. Якщо свастику співвідносять із обертанням сфери – наприклад, небесної сфери навколо своєї осі, то потрібно уявити її накресленою в екваторіальному плані, і тоді центральна точка буде проекцією осі. Що до напрямку обертання свастики, то за Р.Геноном, його значення другорядне. Генон підкреслює: “Зустрічаються обидва напрямки обертання, і зовсім не потрібно протиставляти їх” [4]. Так Р.Генон критикує штучне використання свастики нацистами, які зовсім довільно перетворили її в знак антисемітизму – з тим привидом, що це емблема “арійської раси”.

Р.Генон зауважує: “Якщо Центр – точка початку, то він також і точка кінця. Все виходить із неї, і все в неї повертається”. Оскільки всі явища існують лише завдяки дії цього принципу, то між ним і всім виявленим повинен існувати постійний зв'язок, зображуваний променями, які з'єднують у центрі всі точки окружності. Але ці промені можуть проходити у двох протилежних напрямках: спочатку від центра до окружності, а потім назад, від окружності до центра. Тут дві взаємодоповнюючі фази, з яких першу персоніфікує відцентровий рух, а другу – доцентровий. Р.Генон наводить приклад, що ці дві фази можуть бути уподібнені з фазою подиху, а також з фізіологічною функцією серця. Справді, кров виходить із серця, поширюється по всьому організмі, який вона животворить, а потім знову повертається в серце; роль останнього як органічного центра, повністю відповідає ідеї центра. У зв'язку з цим, у праці “Народження Аватара”, Р.Генон підкреслює: “Духовний принцип завжди перебуває у центрі людини” [6]. Отже, все суще своїм буттям зобов'язане принципу, свідомо або несвідомо прагне повернутися до нього; ця тенденція повернення до центру має у всіх традиціях своє символічне уособлення. Можна сказати про ритуальну орієнтацію, що вказує на духовний центр, видимий образ “Центра Світу”. Коли центр відсутній, система стає нежиттєздатною і починає руйнуватися [3. с. 332].

У міфологічній свідомості, коли модель простору уявлялася плоскою, будь-яке підвищення було священне. Тому гора уявлялася символом центру в священному просторі, як щось невиявлене. Космічна Гора – це світовий центр через який проходить світова вісь. Гора – це вища й центральна точка Землі, вершина раю, місце зустрічі в хмарах неба й землі. М. Еліаде писав, що вершина світової гори є не тільки найвищою точкою землі, але також є її пупом, точкою де творення має свій початок. Будучи й вісю, і центром, гора вважається місцем переходу з

одного плану в іншій, місцем спілкування з богами. Гора персоніфікує також космічні сили, життя: її скелі – кістки; водні потоки – кров; рослинність – волосся; хмари – подих. Гора символізує сталість, вічність, міцність і нерухомість. Вершина гори асоціюється із сонцем, дощем і богами-громовержцями. У ранніх традиціях матріархату гора символізувала як землю й жінку, так і небо, хмари, грим і блискавку як ознаки чоловічої плідності. В духовному плані вершина гори персоніфікує стан повної свідомості. Сходження на священну гору символізує устремління, потяг до вищих станів, зречення від мирських страстей, просування від приватного й обмеженого до повного й безмежного. Священна гора – це також пуп вод, тому що від неї беруть свій початок всі джерела. Проходження між горами, що зіштовхуються, символізує прохід на нові духовні рівні, де можливе тільки духовне буття й час.

У християнстві священна Гора є Троном Бога від якої беруть свій початок чотири ріки. Храмова гора – гора в південно-східній частині Старого Єрусалиму, священне місце для трьох авраамічеських релігій – іудаїзму, християнства й ісламу. Відповідно до єврейських пророків, після приходу Месії на Храмовій горі буде відбудований останній, Третій Храм, що стане духовним центром для єврейського народу й усього людства. Також із Храмовою горою пов'язане очікування Страшного Суду.

Інший символ, що персоніфікує космічний центр – пуп Землі з якого живиться Всесвіт. Пуп Землі – це притулок і символ катарсису, здатності відвертати нещастя, місце, де зустрічаються три світи, точка, з якої розгортається простір, але який ще не розгорнувся. Кожне священне місце – це пуп. Пуп – центр світу, подібно тому, як Сонце – центр всесвіту. Пуп – символ землі й усякого народження, часто описується як гора або острів, що піднімається з вод хаосу. Це місце зустрічі Неба із Землею, житло богів, наприклад, гора Міру, Геліополіс, Олімп, Сінай, Хімінбьорг, Гені-зім. Ще язичники визначали його залежно від того, де розташовувалося найголовніше житло верховного божества. В індуїзмі відомий могутній Агні, установлений біля пупа землі. З давнини християни стали називати так Єрусалим, ґрунтуючись на словах псалму. У самому ж Єрусалимі вказують Пуп Землі прямо напроти входу в печеру Гроба Господня. Тоді ж це місце зробилося символічним християнським центром Землі, місцем спасіння усього людського роду. За православною традицією воно й зараз перебуває всередині Храму Гроба Господня, на середині прямої лінії, що з'єднує вівтар православного кафолікона й Кувуклію. Щоб позначити його точне місце розташування, тут ставлять символічну мармурову чашу з кулею усередині на якому намальований хрест. У Талмуді євреї визначають Пуп Землі як Камінь Основи або Краєугольний камінь гори Морія, на якій розташовувався храм Соломона. Вважається, що з нього Господь почав створення світу.

Наступний символ – світове дерево уособлює в собі єдність усього світу. Це своєрідна модель всесвіту й людини, де для кожної істоти, предмета чи явища є своє місце. Це також посередник між світами – своєрідна дорога, міст, драбина, якими можна перейти до світу богів або в потойбіччя. Про древо життя у світі створено безліч легенд, казок, цей символ знайшов

відображення в орнаменті багатьох народів.

У міфологічних уявленнях світ членувався на три плани: людина (мікрокосм), суспільство та всесвіт (макрокосм). Причому всі явища природи, події в суспільстві й переживання окремих людей відбувалися однаково як у кожному з цих трьох планів, так і в них усіх одночасно і взаємопов'язане, як у єдиному організмі. А дерево було посередником (центром) між цими світами, або й розміщувало ці світи на собі. За його допомогою можна переходити з одного світу в інший (у світ предків, на небесний світ). В образі дерева поєдналися уявлення про час, простір, життя і смерть. У горизонтальній площині світове дерево і простір довкола нього поділяються на чотири частини, виражаючи уявлення про час (ранок, день, вечір, ніч; весна, літо, осінь, зима) і простір (схід, південь, захід, північ).

Розглянемо символ яйця – зародження Всесвіту, Сонця з його весняним відродженням, життя та його безсмертя й воскресіння. У міфах багатьох народів світу саме яйце є світотворчим початком – центром. Одна половина яйця стає небом, інша – землею, а жовток – сонцем. "Різні народи світу шанували яйце і мали власну атрибутику його возвеличення. Яйце прикрашали і в Давньому Єгипті, Греції, Римі, Стародавньому Китаї. Індійськими племенами навколо нього було створено безліч міфів і легенд. Та, мабуть, жоден з народів не доніс до сьогодення свої автохтонні графічні уявлення про життя так виразно, як український" писав дослідник Ераст Біняшевський.

Грецькі філософи – орфіки мали декілька варіантів космології й теології. За одним з них спочатку був час, потім з'явилися Земля і порожнеча. Небо зліпило срібляне яйце, з якого народився Фанет – він же Фанес (світло або любов – Ерос), божественний творець орфіків. У грецькій міфології з образом яйця пов'язаний один із поетичних міфів про Леду та Зевса.

У християнській символіці яйце може означати непорочне народження, життя та воскресіння. Писанка стала символом вічного життя, радості і віри у Воскресіння Ісуса Христа як символу всепрощення.

Звернемося до ідолоподібних стовпів, що в архаїчних культурах позначають наявність у міфічному просторі абсолютного центру. Центр світу – світова вісь, "пуп землі" позначалися стовпом, що слугував

точкою відліку в системі цінностей первісної людини. У наближенні до нього людина відчувала свій кривий зв'язок із сім'єю, родом, богами, досягала почуття ідентичності колективному цілому. У віддаленні від нього людина підпадала під дію ворожих сил, втрачала належну самоідентифікацію, доторкалась до непередбачуваності хаосу. Це свідчило про неоднорідність міфологічного простору, наявність у ньому сакральних і проклятих місць. Наприклад, моделлю міфологічного простору слов'ян є так званий Збруцький ідол, товстий кам'яний стовп, орієнтований на чотири сторони світу. По вертикалі показано три світи: нижній – із зображенням Велеса – втілює силу предків, що тримають середній світ людей (чоловічі й жіночі фігурки зі з'єднаними в ритуальному хороводі руками), верхній – із чотирма богами слов'янського пантеону. Язичницький Бог накритий однією шапкою, яка робить його подібним до фалічного символу родючості.

Висновок

У статті розкривається суть поняття архе. Звертається увага, що підхід традиційного суспільства до реальності є холічним, розглядається термін «маніфестаціонізм», який був важливий для опису системи світогляду традиційного суспільства. Світ священний і світ матеріальний у традиційному суспільстві були міцно зв'язані символами, ритуалами та міфами які є символічною мовою. Отже, міфологічний світогляд ґрунтується на символах, які виступають в міфологічній свідомості праобразами, або архетипами. Вони визначають досвід людини і відсилають до священного першообразу – центру. Першообраз, у свою чергу, завжди виступає символічним центром світобудови для міфологічного світосприйняття.

Список літератури

1. *Дугин А.Е.* Эволюция парадигмальных оснований науки, М.: Арктогея-Центр, 2002. – 418 с.
2. *Р. Гвардини.* Конец нового времени. – Феномен человека. Антология, М., 1993. – 180 с.
3. Энциклопедия символов / Сост. В.М. Рошаль. – М.: АСТ, 2007. – 1007 с.
4. *Генон Р.* Идея Центра в древних традициях. // <www.philosophy.ru>.
5. *Керлот Х.* Словарь символов. – М.: REFL-book, 1994. – 602 с.
6. *Генон Р.* Рождение Аватара // <www.philosophy.ru>.

В.В. Михалевич

МИФОЛОГИЧЕСКИ-РЕЛИГИОЗНОЕ ПОНИМАНИЕ СИМВОЛА ЦЕНТРА

В статье прослеживается роль и значение символа центра в культуре доmodерна.

V. Mykhalevych

MYTHOLOGICALLY RELIGIOUS UNDERSTANDING OF SYMBOL OF CENTRE

In the article a role and value of symbol of centre is traced in the culture of before Modern.

УДК [291.11+81]:316.347(045)

О.В.Русул, аспірант

РЕЛИГІЯ І МОВА ЯК ПІДГРУНТЯ ІДЕНТИЧНОСТІ У ДОБУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті розглядаються такі складові національної ідентичності як релігія і мова у контексті впливу на них процесів глобалізації.

Вступ

Теперішній час пройнятий тенденціями до глобалізації світу. Капіталістична система господарювання заради її подальшого розвитку має еволюціо-

нувати і одним із варіантів такого процесу є утворення глобальної моделі світового устрою. Глобалізація у певному сенсі передбачає розмивання кордонів між державами у трьох складових: економіці,